

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ:
СПОСОБИ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ**

Розглянено питання підходів до розуміння способу вчинення злочину в теорії криміналістики. Дана характеристика способам учинення злочину, які виділені серед інших на підставі негативного впливу на довкілля.

Ключові слова: злочини проти довкілля, спосіб учинення, негативний вплив.

Постановка проблеми. Боротьба зі злочинністю стала одним із головних державних завдань економічного та соціального становлення незалежної України. За оцінками фахівців, нинішню екологічну ситуацію на території України в цілому можна охарактеризувати як українонапружену [1, с. 157]. Більше того, традиції природокористування, а саме звичка, що сформувалася протягом багатьох років щодо використання полювання, риболовлі, порубок лісу як засобу забезпечення їжею і будівельними матеріалами, призвели до того, що посягання на суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів, незаконне їх захоплення навіть не ідентифікуються (усвідомлюються) окремими верствами населення як злочин. А зростання кількості злочинів проти довкілля [2] завдає не тільки матеріальних, але й моральних втрат суспільству і державі, заподіює непоправної шкоди природі та, на жаль, здоров'ю людей [3; 4, с.37-45]. Унаслідок цих та інших причин боротьба зі злочинами проти довкілля не може залишитися поза увагою правоохоронних органів.

Ступінь наукової розробки. Криміналістична характеристика злочинів була предметом досліджень багатьох науковців. Серед них можна виділити праці О. Н. Колесниченка та В. О. Коновалової, Л. Г. Видонова, С. І. Винокурова, В. Г. Гончаренка, Л. Я. Драпкина, В. Ф. Єрмоловича, М. В. Салтевського, А. В. Старушкевича, М. П. Яблокова та ін. З погляду злочинів проти довкілля криміналістична характеристика безпосередньо розглядалася Л. А. Івановою, С. О. Книженко, О. С. Кузовкіним, Г. А. Матусовським, В. Х. Меркурісовим, К. В. Осіповою, В. А. Поповим, С. С. Рузметовим, Ю. М. Туровцем, О. О. Яковлевою та ін. Однак саме способи вчинення злочинів, що пов'язані з негативним впливом на природне середовище, погіршенням його стану – не знайшли свого достатнього відображення, а то й були поза увагою певних дослідників.

Мега статті зумовлена необхідністю дослідження способів негативного впливу на приро-

дне середовище, погіршення його стану – володіння інформацією, яка сприятиме у прийнятті ефективних рішень слідчим під час досудового розслідування злочинів проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. Установлення способу злочину – одне з важливих завдань доказування [5]. У певних випадках він має значення й для правильної кваліфікації злочинної дії (наприклад, ч.2 ст. 248 КК України та ін.), але завжди знання способу злочину надає можливість слідчому визначити напрям розслідування, побудувати оптимальні слідчі версії та ін.

Поряд з тим, науковцями визначається [6], що в юридичній літературі зустрічається помилкове ототожнення способу й засобів учинення злочину. Так, М. І. Ковальов під способом учинення злочину має на увазі прийоми, методи або сукупність засобів, що використовуються для вчинення суспільно небезпечного діяння [7, с. 166]. Це суперечить уже усталеній у криміналістиці позиції Г. Зуйкова, який розглядає спосіб як систему дій з підготовки вчинення та приховання злочинів [8, с. 25]. На користь цього можна навести переконливі докази М. Панова про те, що спосіб указує на те, які прийоми та методи застосувала особа при вчиненні злочину [9, с. 20]. На протигагу способу злочину засоби вказують на те, які предмети матеріального світу використані особою (або особами) для виконання дії (бездіяльності), спрямованої на завдання шкоди об'єкту, що охороняється кримінальним законом [9, с.6].

Серед способів учинення злочинів проти довкілля особливу групу складають способи, пов'язані з негативним впливом на природне середовище, погіршенням його стану – це ст.ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки»; 237 КК «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»; 241 КК «Забруднення атмосферного повітря»; 242 КК «Порушення правил охорони вод»; 243 КК «Забруднення моря»; 239 КК «Забруднення або псування земель», 240 КК «Порушення правил охорони або використання надр»; 247 КК «Порушення законодавства про захист рослин»; 253 КК «Про-

ектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»¹. Отже, негативний вплив на природне середовище, погіршення його стану має місце через:

1. *Порушення встановлених правил стосовно конкретних об'єктів довкілля або невжиття відповідних заходів при ліквідації екологічного забруднення (ст.ст.236, 237, 240, 242, 247, 253 КК)*².

Для злочинів, що посягають на екологічну безпеку взагалі, тобто на довкілля в цілому та конституційні екологічні права громадян, досить часто суб'єктивні фактори визначають спосіб учинення злочину. Так, посадові порушення або некомпетентність осіб призводять до порушення

¹ На наш погляд, з метою забезпечення внутрішньої узгодженості норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за порушення правил екологічної безпеки, доцільно доповнити диспозицію ст. 236 КК України частиною першою, сформулювавши її у такій редакції: «Порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це створює небезпеку екологічного забруднення значних територій, або для здоров'я, життя людей» та одночасно декриміналізувати діяння, передбачене ст. 253 «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» КК України.

² Сюди ми відносимо і ст. 253 КК «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля», оскільки означена діяльність само по собі і є порушенням певних положень екологічної безпеки. Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» забороняє введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення) (ч.6 ст. 51) [10], а відповідно до Закону України «Про екологічну експертизу», остання здійснюється з метою забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави [11]. У свою чергу, відповідно до абз. 5 ст. 11 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» проекти будівництва, розширення, реконструкції об'єктів будь-якого призначення, за винятком тих, для затвердження проектів будівництва яких висновком державної експертизи не є обов'язковим, підлягають державній санітарно-епідеміологічній експертизі [12]. Більш того, поряд з іншими правовими актами, законодавець прийняв і цільовий Закон України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування», де прямо зазначено на дотримання екологічної безпеки [13].

загальних і спеціальних екологічних правил, а найчастіше спосіб учинення злочину вписується у службову або виробничу діяльність порушника і складається з комплексу різних дій (бездій), не відповідаючи вимогам правил з охорони довкілля. Тобто порушення екологічних правил становить протиправність діяння і розглядається як вибір такого варіанта поведінки, який суттєво відрізняється від приписів, установлених правилами діючих нормативно-правових актів [14, с.43]. Отже, спосіб злочину може знайти своє відображення у письмових або усних розпорядженнях керівників установ і організацій, у діях осіб, безпосередньо відповідаючих за це. Стосовно бездії, то вона виражається у невиконанні приписів органів державного екологічного контролю, закону про екологічну експертизу, яким встановлено, що для відкриття фінансування, планування, будівництва об'єктів господарської та іншої діяльності необхідний позитивний висновок державної екологічної експертизи. Невиконання положень такої експертизи або зовсім її відсутність – один зі способів учинення злочину проти довкілля (наприклад, порушення правил екологічної безпеки ст.236 КК).

При невжитті заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст.237 КК) спосіб учинення злочину пов'язаний з: а) невиконанням (тобто бездією) відповідною особою покладеного на неї обов'язку з ліквідації наслідків екологічного забруднення; б) виконанням винною особою своїх обов'язків з ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення не в повному обсязі або з порушенням правил проведення зазначених заходів.

У цілому характерні способи вчинення злочинів, притаманних цій групі, можна простежити на прикладі складу ст. 247 КК «Порушення законодавства про захист рослин», де типовими є: порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками та хворобами рослин; порушення технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту; невжиття заходів щодо захисту рослин підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами, діяльність яких пов'язана з користуванням землею, лісом, водними об'єктами, вирощуванням рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, а також реалізацією, переробкою, зберіганням і використанням рослин та продукції рослинного

походження; недодержання регламентів зберігання, транспортування, торгівлі та застосування способів захисту рослин, зокрема, ввезення та реалізація на території України засобів захисту рослин, що не пройшли державних випробувань і реєстрації; невжиття заходів щодо збереження корисної флори і фауни шляхом допущення пошкодження рослин, погіршення їх стану та забруднення продукції рослинного походження і довкілля засобами захисту рослин, зокрема, надмірне внесення пестицидів, використання забронених хімічних речовин для знищення шкідників і збудників хвороб, тощо.

Найбільш типовими способами порушення законодавства про захист рослин службовими особами є: невжиття заходів, спрямованих на знищення шкідників і збудників хвороб рослин, на локалізацію постраждалих територій або знищення зараженого врожаю чи насіння; неповідомлення інформації про загрозу посівам, іншій рослинності, а також продукції рослинного походження від шкідливих організмів; невиконання законних вимог службових осіб спеціально уповноважених органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства про захист рослин; надання завідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічної експертизи; надання дозволів на спеціальне природокористування без позитивного висновку екологічної експертизи; ухилення від надання на законну вимогу державних еколого-експертних органів необхідних відомостей і матеріалів; приховування або фальсифікація відомостей про наслідки екологічної експертизи; ухилення від проведення державної екологічної експертизи у тих випадках, коли її проведення є обов'язковим, та інші [15, с.11-12].

Беручи до уваги різноманіття встановлених нормативно-правовими актами екологічних правил, і, як наслідок, злочинних проявів екологічної спрямованості, зазначений спосіб – порушення правил – охоплює достатньо широкий спектр підспособів, характерних для конкретного злочину. Так, при порушенні правил охорони або використання надр (ст. 240 КК) спосіб буде різним залежно від стадій проектування, розміщення, будівництва, вводу до експлуатації та ін. [16] Більше того, спосіб конкретного способу вчинення злочину проти довкілля переважно визначається злочинними та професійними навичками особи, обстановкою вчинення злочину, наявністю технічних і транспортних засобів, часом.

2. Забруднення або псування певних екологічних об'єктів.

Аналіз структури злочинності проти довкілля свідчить, що найбільшу частку займають злочини, пов'язані із забрудненням або псуванням земель (2/3 від усіх злочинів зазначеної категорії або 66%). Порушення правил охорони вод і забруднення атмосферного повітря становлять 17% та 10 %. Найрідше виявляються злочини, пов'язані з порушенням правил екологічної безпеки (4%) та забруднення моря (3%). [17, с.8].

Злочинне забруднення зумовлено порушенням установлених правил і виявляється як в активній так і пасивній формі, незалежно від того, навмисно чи з необережності вчинено злочин. Законодавець передбачив кримінальну відповідальність за забруднення: а) земель (ст.239 КК; у тому числі і водного фонду ст. 239-2 КК); б) атмосферного повітря (ст. 241 КК); в) моря (ст. 243 КК). Що стосується псування, зокрема земель, то це є порушення природного стану земель без обґрунтованих проектних пропозицій, погоджених та затверджених у встановленому порядку, забруднення їх хімічними та радіоактивними речовинами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і стічними водами; порушення родючого шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель способами, що погіршують їхню природну родючість [18, с. 285; 19]. Як бачимо, з криміналістичного погляду забруднення і псування певних екологічних об'єктів за способом учинення є тотожними і юридично відрізняються лише за наслідками, а тому кожний з них окремого розгляду не потребує.

Землі вважаються забрудненими чи зіпсованими [20], коли перевищені гранично допустимі нормативи концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, і їх не можна використовувати за цільовим призначенням [18, с.285]. Що стосується забруднення атмосферного повітря, то в юридичній літературі розуміють його по-різному: 1) як результат викиду до атмосфери певної речовини – надходження речовини хімічного або біологічного походження або суміші таких речовин, що може прямо або опосередковано спричинити наслідки, зазначені в ч. 2 ст. 241 КК; 2) як надходження в атмосферне повітря або утворення в ньому шкідливих (забруднювальних) речовин у концентраціях, які перевищують встановлені державою екологічні нормативи [21, с. 121]; 3) як привнесення до складу атмосферного повітря або утворення в ньому забруднювальних речовин у концентрації, яка перевищує нормативи якості і рівні природного вмісту; 4) як викид в атмосферу шкідливих для здоров'я людей відхо-

дів промислового виробництва. Головним висновком із цього є те, що забруднення – це діяння людини (тобто дія або бездіяльність), а не наслідок, оскільки наслідки цього діяння зазначені в ч. 2 ст. 241 КК України. Типовим способом забруднення атмосферного повітря є залповий викид [22] забруднювальних речовин при порушенні технологічних режимів експлуатації установок і споруд, де основним елементом злочину є вчинення дій, які порушують правила викиду до атмосфери забруднюючих речовин, або є порушенням експлуатації установок, споруд та інших об'єктів. До речі, основними джерелами антропогенного забруднення вод і атмосферного повітря є промисловість, теплоенергетика, нафто- та газопереробка, транспорт, житлово-побутове господарство, сільське господарство, тваринництво. Забруднення атмосферного повітря може відбуватися і шляхом бездіяльності (18 % випадків), тобто коли особа, яка могла перешкодити настанню суспільно небезпечних наслідків, не зробила цього.

Основними способами забруднення вод є: порушення правил складування, зберігання, несанкціоноване захоронення побутових і промислових відходів, хімічних добрив, отрутохімікатів; наднормативні викиди підприємствами забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально-уповноваженого органу виконавчої влади; систематичні викиди та скидання повністю (або недостатньо) неочищених і не знешкоджених речовин (стічних вод та шкідливих речовин) у водні об'єкти або атмосферне повітря [17, с.4-5]. Означені дії призводять до переповнення ємностей накопичення відходів, прориву дамб, аварій на промислових системах каналізації, порушень цілісності магістральних продуктопроводів тощо. Звичайно, не можна оминути й ті випадки, коли забруднення вод нафтопродуктами має місце при затопленні судна.

У цілому злочинне забруднення довкілля можна класифікувати за такими критеріями: а) просторовим поширенням (локальні, регіональні, глобальні); б) за силою та характером дії на навколишнє середовище (залпове та перманентне); в) за типом походження (фізичне, механічне, хімічне, біологічне) [17, с.8]; г) за наслідками (залежно від сукупної шкоди – відновлювана чи невідновлювана).

Висновки. Негативний вплив на природне середовище, погіршення його стану має місце через: а) порушення встановлених правил стосовно конкретних об'єктів довкілля або невжиття відповідних заходів при ліквідації екологічного

забруднення; б) забруднення або псування певних екологічних об'єктів.

Список літератури

1. Див.: Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.

2. Див.: Одерій О.В. Стан правопорушень проти довкілля в Україні [Текст] / О. В.Одерій // Біорізноманіття України в світлі ноосферної концепції академіка В.І. Вернадського. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / За загальною редакцією проф. М.В. Гриньової. – Полтава: Аструя, 2013. – С. 156-157.

3. Див.: Говта Н.В. Влияние экологических условий на здоровье людей / Н.В. Говта // Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона: Межведомственный сборник научных работ. – Донецк: ДонНУ, 2007. – Вып. 7. – С. 189-203.

4. Див., наприклад: «Чернівецька хімічна хвороба» у збірнику: Зербіно Д.Д. Екологічні катастрофи у світі та в Україні [Текст] / Д. Д. Зербіно, М. Р. Гжегоцький. – Львів: БаК, 2005. – 280 с.

5. Див.: Карпов Н. С. О понятии способа совершения преступления / Н. С. Карпов, А. П. Мозоль, С. М. Завьялов // Проблемы противодействия преступности в современных условиях : м-алы междунар. научно-практ конф., 16-17 октября 2003 г. Часть 1 / Министерство образования и науки Российской Федерации ; Башкирский государственный университет ; Ред. кол. : З. Д. Еникеев (отв. ред.) и др. – науч. изд. – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – 280 с.

6. Див.: Матвійчук В. Способи вчинення злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища (проблеми теорії і практики) /В. Матвійчук [Текст] // Вісник прокуратури, 2006. - №8 (62). – С.46-52.

7. Див.: Ковалев М.И. Объективная сторона преступления / М.И. Ковалев // Советское уголовное право: Часть Общая : учебник / [под ред. Н.А. Беляева и М.И. Ковалева]. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 144–167.

8. Див.: Зуйков Г.Г. К вопросу об уголовно-правовом понятии и значении способа совершения преступления / Г.Г. Зуйков // Тр. ВШ МВД СССР. – М., 1969. – Вып. 24. – С. 24–45.

9. Див.: Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Харьков : Вища школа, 1982. – 161 с.

10. Див.: Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв-

ня 1991 року № 1264-ХІІ // ВВР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

11. Див.: Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР // ВВР. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

12. Див.: Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-ХІІ // ВВР. – 1994. - № 27. – Ст. 218.

13. Див.: Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування : Закон України від 14 жовтня 1994 року № 208/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - №46. – Ст. 411.

14. Див.: Копылов М.Н. Юридическая ответственность за экологические преступления / М.Н. Копылов. – М.: РУДН, 2004. – 221 с.

15. Див.: Виноградова А.І. Розслідування порушень законодавства про захист рослин [Текст]: автореф. дис..... канд.юрид.наук.. 12.00.09. / А. І. Виноградова. – К. - 19 с.

16. Див.: Захарова В.А. Теория и практика расследования нарушений правил охраны и использования надр : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. / В. А. Захарова. Псков, 2011. – С.51.

17. Див.: Мельник О.В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні [Текст] : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 /О.В. Мельник ; Нац. акад внутр. справ. – Київ., 2012. – 19 с.

18. Див.: Кримінальне право України. Особлива частина [Текст]: підручник./ за ред.

М.І.Мельника, В.А. Клименка.- К.: Юридична думка, 2004. – 656 с.

19. Див.: Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування [Текст] : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / А.М. Шульга ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 20 с.

20. Про відходи : Закон України від 17 березня 1998 року № 187/98- // ВВР. – 1998. - № 36-37. – Ст. 242.; Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення : Закон України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 27. — Ст. 218; Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 2 березня 1995 року №86/95-ВР // ВВР. – 1995. - №14. – Ст.91; Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 року №39/95-ВР // ВВР. – 1995. - № 12. – Ст.81; Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30 червня 1995 року №225/95-ВР // ВВР. – 1995. - № 27. – Ст.198.

21. Див.: Лопашенко Н.А. Экологические преступления : учеб. пособ. / Н.А. Лопашенко. – СПб. : Юридический центр Прес, 2003. – 799 с.

22. Див.: Наказ № 639 від 10.12.2008 МОНПС України «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (Методика, п.1.5). – [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0048-09>

Стаття надійшла до редколегії 28 лютого 2014 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.К. Якимчуком.

О.В. Одерий

Investigation of environmental crimes: means of negative influence on environment

Summary

The article deals with the issue of approaches to the understanding of means of crime perpetration in the theory of criminalistics. Methods of crime perpetration distinguished on the grounds of negative influence upon environment have been defined.

Key words: environmental crimes, crime perpetration method, negative influence.

О.В. Одерий

Расследование преступлений против окружающей среды: способы негативного воздействия на природную среду

Аннотация

Рассмотрен вопрос о подходах к пониманию способа совершения преступления в теории криминалистики. Дана характеристика способам совершения преступлений, которые выделены среди других на основании негативного воздействия на окружающую природную среду.

Ключевые слова: экологические преступления, способ совершения, негативное воздействие.